



Fuat Sezgin'in GAS'ı Bağlamında Erken Dönem Kalam Literatürü Üzerine Bir İnceleme

Musa Sancak¹

Aziz Ençakar²

Öz

Bu makale, Fuat Sezgin'in *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS) isimli eserinin "kalam" bölümünü ele almaktadır. Öncelikle GAS öncesi İslam literatürünü konu alan benzeri çalışmalara kısaca değinilmiştir. Ardından kalam bölümü özelinde eserin kapsam ve önemi üzerinde durulmuştur. Sezgin'in erken dönem yazılı kaynaklarla ilgili iddiası ve bu iddianın kalam bölümüne taşındığı da vurgulanmıştır. GAS iki ana bölüm halinde değerlendirilmiştir. Birinci bölümde kalam bölümünün içeriği üzerinde yoğunlaşmıştır. Müellifler, eserler farklı açılardan incelenerek bölümün detaylı haritası çizilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Türkiye el yazması kütüphanelerinden istifadeyle GAS'ın kalam bölümü eleştiriye tabi tutulmuştur. Müellif, eser, demirbaş no, müstensih adı, istinsah tarihi gibi kayıtlarda yapılan yanlışlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak Ek-1 ve Ek-2 başlıkları altında eksik nüshaların ve bölümün genel haritasının tabloları verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Fuat Sezgin, Geschichte des Arabischen Schrifttums, GAS, Kalam, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet

A Review, in the Context of Fuat Sezgin, of the Early Period of Kalam Literature

Abstract

This article deals with the *kalam* (theology) section of Fuat Sezgin's *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS). First, similar studies on Islamic literature published before GAS are briefly mentioned. Then, the scope and importance of the work is emphasized based on the *kalam* section. Sezgin's claim regarding early written sources was evaluated. It is also emphasized that this claim was carried into the *kalam* section. The *kalam* section is evaluated in two main parts. The first part focuses on the content of the *kalam* section. The authors are examined from different perspectives and an attempt is made to draw a detailed map of the section. Then, benefitting from the manuscript libraries in Turkey, the *kalam* section of GAS is critiqued. Using these records, we try to impart mistakes such as author, work, fixture no., copyist's name, and copying date. Finally, the tables of the missing copies and the general map of the section are given under the headings of Annex-1 and Annex-2.

Keywords

Fuat Sezgin, Geschichte des Arabischen Schrifttums, GAS, Kalam, Mu'tazila, Ahl as-Sunnah

1 **Sorumlu Yazar:** Musa Sancak (Arş. Gör.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: musasancak@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-6530-9699

2 Aziz Ençakar (Arş. Gör.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: azizençakar@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0003-2487-0505

Atf: Sancak, Musa ve Ençakar, Aziz. "Erken Dönem Kalam Literatürü Fuat Sezgin'in GAS'ı Bağlamında Bir İnceleme." *darulfunun ilahiyat*, 30, 'Fuat Sezgin' Özel Sayısı (2019): 37–65. <https://doi.org/10.26650/di.2019.30.2.0065>

Extended Summary

GAS (*Geschichte des Arabischen Schrifttums* [History of Arab-Islamic Science]), a vital source in Islamic studies, is an 18-volume work that was formed after examining tens of thousands of manuscripts onsite. It has seriously shaken the frequently-cited claim that “Muslims have not contributed to science.” It aimed to reveal the contributions that Muslim scholars have made to science and technology in the classical period through the written sources belonging to this civilization. In this respect, *GAS* is the history of thought or the map of the written accumulation of a civilization.

In this article, we have examined the section of *GAS* related to theology in a multi-faceted way. In this section, data have been evaluated from many sources such as manuscripts, print sources, those that have not reached the present day, theological books, and non-theological books. Furthermore, in addition, the manuscripts that Fuat Sezgin gave in the works from the libraries in Turkey are examined on a digital platform and in the names of libraries, copyists (mustansih), in the inventory numbers are detected. In addition, the works that were not included were mentioned in this study as much as possible.

Sezgin’s general claim that written sources have a history dating back to the first century of the hegira is proven when examining the *kalam* section of *GAS*. In the early period when a systematic theology had not yet come into being, there were small-scale written documents mainly on certain theological issues such as fate and reduction. After that, it is known that the theological subjects are seen together by means of a type of work called “*maqâlât*” (articles). In this respect, when the term “*kalam*” is mentioned, refutations and the history of factions come to mind first. Thanks to this characteristic, books of the *maqâlât* (articles) type are works that clearly reveal the political framework of the period in addition to relaying theological ideas from historical thinkers to us. In addition, these written sources tell us how the Ahl al-Sunnah belief, which has been regarded as the main source of Islamic doctrine since the time of the Prophet, has become a theological identity. In other words, these works have the ability to offer an idea about the formation of the Ahl-al Sunnah *kalam*.

Sezgin states, in the introduction of the *kalam* section, that the emergence of this science is closely related to early political events. He is correct in this claim because, even though the Mu’tazili thinkers who are known as the first thinkers of Islam come to mind when the origins of the system of *kalam* is mentioned, Kharijiyyah, Qadariyyah, and Murjiah, who emerged after a number of political developments, also spoke on a theological platform. Therefore, it seems unlikely that the aforementioned groups are purely political groups.

Sezgin says that the arguments of *imamat* (imamate), *irja* (reduction), and other issues (such as the question of the state of the great sinner) are the first arguments following

the political events. He cites this finding with reference to Ignác Goldziher, a Western theologian. He also reports, from the German theologian Wellhausen, the issue that the Kharijiyyah were the first founders of *kalam*. However, it is possible to cite the same findings from sources of Islamic history. Here, it is understood that Sezgin elicited from the orientalist studies while explaining the process of the formation of sciences in *GAS*.

Sezgin has stated that doctrine works were written in the point of refutation of Qadariyyah in order to prove that the written sources of *kalam* extend to the first century. He has also stated that the booklets concerning *irja* (reduction) and rejection belong to that time. He has mentioned that the *qadar* (fate) booklets are attributed to Hasan-al Basri and Umar b. Abdulaziz of that period and the booklet named *Kitabu'l-irja* is attributed to Hasan ibn Muhammad ibn al-Hanefiyyah. But the work named *es-Sira*, consisting of 52 leaves/warakas which is associated with Salim b. Zekvan, was not mentioned by Sezgin because it had not been found in that period. This work allows us to revise our knowledge about the time of the formation of Murjiah on the one hand, and on the other hand, it is the first text that conveys the disputes between the Kharijiyyah and the Murjiah factions.

As a result, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* is a very valuable work, for researchers, as an important source of information for Islamic studies. Sezgin tried to complete the deficiencies in the encyclopaedic catalogue of Carl Brockelmann in *Geschichte der Arabischen Litteratur*, which occupies a considerable place among Western sources. But as a result of our analyses in the section about *kalam*, briefly, the following points drew our attention:

1. Sezgin has mentioned the authors he believed to be famous in the fields of *aqaid* (doctrines) and *kalam* in the *kalam* chapter. However, he also mentioned some *kalam* scholars in other chapters. For this reason, many *kalam* scholars and their works are found in multiple chapters.
2. All the books/booklets of some authors were wanted to be listed whether or not they are related to *kalam*.
3. While the records are kept for some works, this standard has not been applied to many works.
4. While some authors (whose works are non-existent today) are mentioned, many other authors in the same position have not been mentioned in such a way.
5. An addendum work should be carried out in which revisions of the translations and new editions made after the publication date of the books mentioned in *GAS* are entered.
7. Considering the recent studies, it seems necessary to write about the history of the *kalam* literature.

Fuat Sezgin'in GAS'ı Bağlamında Erken Dönem Kelam Literatürü Üzerine Bir İnceleme

Giriş ve GAS'a Genel Bakış

İlmî disiplinlerden herhangi birine dair araştırma yapılmak istendiğinde ilk olarak başvurulacak materyal, kaynak türü kitaplardır. Her ilmin, doğuşundan itibaren gelişimini ve son aldığı hüviyetin bilgisini bize en iyi şekilde kitaplar vermektedir. Bu gerekçeyle bir ilmin içeriğine muttali olmak isteyen kişinin o ilmin kitaplarını tanınması gerekir. Dolayısıyla iyi bir araştırmacı, sahasında uzman olabilmesi için ilk olarak ilgili olduğu alanla ilgili yazılan kitapları araştırmalı, kitap bilgisi sağlayan bibliyografi kitaplarını iyi taramalıdır.

İslam ilim tarihinin doğuşundan günümüze kadar uzanan 14 asırlık süre zarfında birçok ilmî şahsiyet, gerek alanıyla ilgili genel sistematik eserlerinde gerekse de kitaplara dair yazmış oldukları özel eserlerinde seleflerinin neler yaptıklarını ortaya koymaya özen göstermiştir. Bu şekilde geçmişin İslam kütüphanesi mirasından istifade edilebilmesi için bir denetleme, kayıt altına alma maksadına binaen bu mirasın envanterini aktaran isimlerin başında *el-Fihrist* isimli eseriyle üç asrı aşan müktesebatı ortaya koymaya çalışan Ebu'l-Ferec Muhammed bin Ebî Yakup İshak en-Nedîm (ö. 388/998), sonrasında ise 20 yılda hazırladığı büyük bibliyografik eseri *Keşfü 'z-zunûn an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn* isimli eseriyle Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) gelmektedir. en-Nedîm'in eseri, ilk dönem eserler ile ilgili bilgileri aktardığı için son derece önemlidir. Öncül olan bu iki çalışma ve bunlardan sonra kütüphanelerin vakfiyelerini korumak adına yapılan birçok kataloglama çalışması, şüphesiz hem Carl Brockelmann'ın kaleme aldığı *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)* hem de bu araştırmının temel konusu olan *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* isimli eserin örnek aldığı ve istifade ettiği çalışmalar olmuştur.¹

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in (ö. 2018) başyapıtı olan *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* isimli eseri geçmişin müktesebatını ele alan eserler arasında yerini muhkem bir şekilde edinmiştir. Fakat Sezgin'in maksadı tüm geçmişin müktesebatını ele almak değil İslam medeniyetiyle birlikte doğup gelişmiş olan Arap ilimlerinin,² I-V. hicrî asırlarda kaleme alınan erken dönem yazılı kaynaklarını ortaya koymak olmuştur. O, bu çalışmasını hocası Hellmut Ritter'in fakültede

1 Kütüphanelerden istifadeyi kolaylaştırmak adına kaleme alınan kataloglama çalışmalarının bütüncül ve genel bilgisi için bkz. Kılıç Atabey, "Fuat Sezgin'in *Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS)* İsimli Eserinin İslam Araştırmalarındaki Yeri", *Fuat Sezgin ve Temel İslam Bilimleri, Güncel Tartışmalar - Teorik Teklifler*, (İstanbul: Divan Kitap, 2019), 340-344.

2 Fuat Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi: Almanca Aslın Türkçe Tercümesi*, 2. Bsk. (İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2015), 1: VII.

öğrenciyken kendisine sürekli Carl Brockelmann'ın eserinin eksik olduğunu söylemesi üzerine hedef olarak belirlemiş ve başlangıçta Carl Brockelmann'ın GAL isimli eserine İstanbul ve Türkiye'nin diğer şehirlerindeki yazma eserlerin bilgisini eklemek suretiyle zeyil niteliğinde kaleme almaya niyetlenmiştir.³ Bu meramını da şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Brockelmann'ın GAL'ını (*Geschichte der Arabischen Litteratur*) kullanırken, hem İstanbul'da, hem de Türkiye'nin diğer şehirlerinde bulunan çok güzel yazmalara nadiren atıf yapmış olduğunu fark ettim. Bu esere, eksikliklerini tamamlayan bir zeyl yazmanın lazım geldiğini düşündüm.”⁴

Fakat çalışma bir zeyl olmaktan öteye geçip müstakil bir eser olma hüviyetini kazanmıştır. Yine kendi ifadesiyle:

“1954 senesinde doçentliğim biter bitmez bunu ciddi bir proje haline getirdim ve çalışmaya başladım. Evet, tam 50 sene oldu. Fakat çalıştıkça fikrim değişti. Hem biraz da gecikmiştim. Gecikmemin nedeni de Brockelmann'ın atladığı yazmaların çok olmasıydı. Bu eserin bir zeyl değil, müstakil yeni bir eser olması gerektiğine karar verdim. Dünyadaki bütün yazmaları ihtiva etmeliydi.”⁵

Hüseyin Hansu, GAS'ın Türkçe tercümesi üzerine yaptığı değerlendirme yazısında Sezgin'in GAS'da benimsediği yazım sisteminden bahsetmektedir. İlgili pasaj şu şekildedir:

“Kitabın her bölümü, ele alınan konunun tedvin tarihi ve İslâmî ilimler arasındaki yeri hakkında bilgi veren genel girişle başlar, ardından konunun Emevî ve Abbâsî dönemi (430/1038'e kadar) müellifler bazında ayrı ayrı incelenir. Kronolojik olarak sıralanan her bir müellif hakkındaki biyografik bilgiler, kaynaklarıyla birlikte mufassal bir biçimde zikredilir. Sonrasında ise müellifin eserleri ve bunların kütüphanelerdeki yazmaları hakkında bilgi verilir. Her bir eser üzerinde yapılmış şerh, haşiye, muhtasar gibi klasik çalışmalara da işaret edilir. Günümüze ulaşan nüshaları varsa bunların dünya kütüphanelerindeki yerleri gösterilir. Bu kaynakların yeriyle ilgili özellikle Brockelmann tarafından verilmiş hatalı bilgilerin sıklıkla tashih edildiği görülür. Bazen bu eserlere öteki klasik müelliflerce yapılan iktibaslar kaydedilmekte ve daha sonra eğer varsa modern neşirleri, tercümeleri ve hakkında yapılmış araştırmalara işaret edilir. Ekler kısmında bazı eserlerle ilgili Batılı araştırmacılar tarafından yapılmış çağdaş araştırmalara da yer verilmiştir.”⁶

- 3 Tarihte literatür çalışmaları, sürekli kendilerini tamamlayan ikincil eserleri peşinden getirmiştir. Üzerine birçok zeyil çalışması yapılan eserlerin başında Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn* isimli eseri gelir. *Keşfü'z-zünûn* üzerine zeyil yazarlar arasında Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1920) *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* isimli eseri en önemlilerinden bir tanesidir.
- 4 İhsan Fazlıoğlu, “Fuat Sezgin ile ‘Bilim Tarihi’ Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/4 (2004): 357.
- 5 Fazlıoğlu, “Fuat Sezgin ile ‘Bilim Tarihi’ Üzerine”, 358.
- 6 Hüseyin Hansu, “Kitap Değerlendirmesi, Fuat Sezgin: Arap – İslâm Bilimleri Tarihi I, İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015, XIII + 1072 sayfa”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2016): 224-225.

Ayrıca Hansu, onun bu eserinin hüviyetini şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Bu, onun doçentlik çalışması olan *Buhari'nin Kaynakları*'ndaki tezini hatırlatmaktadır. Adı geçen çalışmasında Sezgin, yaygın kanaatin aksine Buhari'nin *el-Camiu's-Sahih* isimli eserini şifahi kaynaklara değil, yazılı kaynaklara dayalı olarak tasnif ettiğini ortaya koymaya çalışmıştı. İslam kültürünün yazılı kaynaklarını bir bütün olarak tanıtmayı amaçladığı bu eseriyle Sezgin, Buhari'ye uyguladığı tezini, İslam kültürünün tamamına uygulamış olmaktadır.”⁷

Kısaca İslam araştırmalarında vazgeçilmez bir kaynak olan *GAS (Geschichte des Arabischen Schrifttums [Arap-İslâm Bilim Tarihi])*, on binlerce yazma eseri yerinde inceleyerek oluşturduğu 18 ciltlik bir eserdir. Sıkça dile getirilen “Müslümanların bilime katkılarının olmadığı” şeklindeki iddiayı ciddi anlamda sarsmıştır. Klasik dönemde Müslüman âlimlerin bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıları, bu medeniyete ait yazılı kaynaklar üzerinden ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu itibarla *GAS*, bir medeniyetin düşünce tarihi ya da yazılı birikiminin haritası niteliğindedir.⁸

Biz de bu çalışmamızda *GAS*'ın kelam ilmi ile ilgili bölümünü çok yönlü olarak incelemeye tabi tuttuk. Bu bölümde zikredilen eserler hakkında elyazması olanlar, basılı olanlar, günümüze ulaşmamış olanlar, kelam kitapları ve kelam dışı ilimlere ait kitaplar gibi birçok açıdan veriler değerlendirildi. Ayrıca bunlara ilaveten Fuat Sezgin'in eserde Türkiye kütüphanelerinden vermiş olduğu yazmalar, dijital platformda incelenip sağlanması yapılarak nadiren de olsa gerek kitap ve müellif isimlerinde gerekse de kütüphane, müstensih isimleri, demirbaş numaralarında vb. yapılan hatalar tespit edildi. Bir de eserin maksadı doğrultusunda bir türlü çalışma içerisine alınmamış eserler de imkânların elverdiği ölçüde çalışmaya konu edildi.

Kelam Bölümü İçeriği ve Değerlendirmesi

Sezgin'in yazılı kaynakların hicrî birinci asra kadar uzanan bir geçmişi olduğu yönündeki genel iddiasının, *GAS*'ın kelam bölümüne bakıldığında ispatlanmış olduğu görülmektedir. Sistemleşmiş bir kelamın henüz vücut bulmadığı erken dönemde daha çok kader ve ircâ gibi bazı kelamî konularla ilgili savunma veya reddiye dilinde küçük çaplı yazılı belgeler bulunmaktadır. Peşinden makâlât türü eserler vasıtasıyla kelamî konuların en azından daha derli toplu bir arada görüldüğü bilinmektedir. Bu açıdan erken dönem kelamî dendiğinde akla ilk olarak reddiyeler ve ardından firkalar tarihi gelmektedir. Bu karakteristiği sayesinde makâlât türü kitaplar, kelamî görüşleri sahiplerinden bize aktarmanın yanı sıra dönemin siyasî çerçevesini de açık bir şekilde ortaya koyan eserlerdir. Bunun dışında bu yazılı kaynaklar bizlere, Peygamber döneminden bu yana ana gövde addedilen Ehl-i sünnet

7 Hansu, “*Kitap Değerlendirmesi*”, 225-26.

8 Hansu, “*Kitap Değerlendirmesi*”, 221.

inancının nasıl kelamî bir hüviyete büründüğünü nakleder. Başka bir deyişle bu eserler, Ehl-i sünnet kelamının teşekkülü hakkında fikir verme özelliğine sahiptir.

Sezgin, kalam bölümünün girişinde bu ilmin doğuşunun, erken dönem siyasî olaylarla yakından ilişkili olduğunu dile getirmiştir. O bu iddiasında haklı görünmektedir. Zira kalam sisteminin başlangıcı söz konusu olduğunda akla gelen İslâm'ın ilk düşünürleri diye anılan Mu'tezilî düşünürler olsa da bir takım siyasî gelişmeler akabinde ortaya çıkan Hâriciyye, Kaderiyye ve Mürcie de teolojik bir arka plan üzerinden söz söylemiştir. Bu sebeple mezkûr grupların salt siyasî sebeplere bağlı gruplar olmaları pek muhtemel görünmemektedir.

Sezgin; imamet ve ircâ tartışmaları, ardından büyük günah işleyeninin durumu problemi gibi konuların siyasî olayları takip eden ilk tartışmalar olduğunu söylemiştir. Bu tespiti, Batılı bir teolog olan Ignác Goldziher'den referansla aktarmıştır. Ayrıca Haricîlerin, kelamın ilk kurucuları olduğu hususunu Alman teolog Wellhausen'den nakletmektedir. Hâlbuki aynı tespitleri İslam tarihi kaynaklarından da aktarması mümkündür. Buradan anlaşılmaktadır ki Sezgin, GAS'ta ilimlerin teşekkülü sürecini anlatırken kitabın muhatabının oryantalistler olması ve İslam tarihi kitaplarından istifade etmenin daha zahmetli olması gibi gerekçelerle olsa gerek, oryantalist çalışmalara müracaat etmiştir.

Sezgin, kelamın yazılı kaynaklarının hicrî birinci asra kadar uzandığını ispatlamak için ilk olarak Kaderiyye'yi reddiye sadedinde akîde eserlerinin yazıldığını ifade etmiş ve Abdülkahir el-Bağdâdî'den (ö. 429/1037) nakille en eskisi Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) olan birçok müellif ve kader ile ilgili risalelerini sıralamıştır. Ayrıca ircâ ve reddi ile ilgili risâlelerin bu zamana ait olduğunu dile getirmiştir. Bu dönemden Hasan-ı Basrî ile Ömer b. Abdülazîz'e nispet edilen Kader risalelerinin ve Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye nispet edilen *Kitâbü'l-ircâ* isimli risalenin günümüze ulaştığını zikretmiştir. Fakat Salim b. Zekvan'a nispet edilen, içerisinde Mürcie ile ilgili bir kısmın bulunduğu 52 varaklık *es-Sîre* isimli eser, henüz o dönem bulunmamış olduğu için Sezgin tarafından zikredilmemiştir. Bu eser, bir taraftan Mürcie'nin teşekkül zamanıyla ilgili bilgimizin revize edilmesine imkân sağlarken diğer taraftan Haricilik ve Mürcie arasındaki anlaşmazlıkları bize kadar ulaştıran ilk metin olma hüviyetini taşımaktadır.⁹

Sezgin, fıkıh bölümünün İbâzîlik başlığı altında şunları dile getirmektedir: "İbâzîlerin ilk akâid metinleri hakkında bilgi sahibi değiliz. en-Nedîm bile artık bu metinleri bilmiyordu ve bunların kendisi için elde edilemez olduğunu kabul

9 Sönmez Kutlu, "Sâlim b. Zekvân'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısmın Tercümesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (1996): 468-469. Ayrıca *es-Sîre*'nin yazılış tarihiyle ilgili farklı görüşler için bkz. Patricia Crone & Fritz Zimmermann, *The Epistle of Sâlim ibn Dhakwân* (New York: Oxford University Press, 2001), Introduction: 14, 266-267, 299.

etmişti... İbâzîlerin bizce bilinen en eski eseri, h. II. yüzyılın ortasında Rebî b. Habîb tarafından telif edilen *el-Âsâr*'dır."¹⁰ Hâlbuki Haricî fırkalar içerisinde en mutedili olan İbâziyye'nin ileri gelenlerinden Salim b. Zekvan'a (ö. 100/718) ait *es-Sîre* isimli eserin ilk bölümünde Ehlü'd-da' ve ve'l-istikâme'nin tevhid esasları ele alınmaktadır. Bu eser Cambridge Üniversitesi Doğu Araştırmaları Fakültesi Kütüphanesinde, çok sayıda İbâzî yazmayı ihtiva eden ve 393 sayfa tutan bir mikrofilm içinde 154-194. sayfalar arasında bulunmaktadır. Ayrıca *es-Sîre*, Patricia Crone – Fritz Zimmermann tarafından tahkik edilerek İngilizceye çevrilmiş ve *es-Sîre* adıyla yayınlanmıştır (New York 2001). Bir başka neşrini Muhammed Sâlih Nâsir, *Menhecü'd-da' ve 'inde'l-İbâziyye* adlı çalışmasının ekler kısmında, kırk beş sayfa hacminde *Sîretü Sâlim b. Zekvân* başlığı altında gerçekleştirmiştir (Uman 1423/2002).¹¹

Aynı şekilde *GAS*'ın İbaziyye'nin fıkhnı ele aldığı bölümde Cabir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711) zikredilmektedir. Sezgin, Ebu Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* isimli eserinde Cabir'den züht ile ilgili birtakım görüşleri dışında bize herhangi bir şeyin ulaşmadığını söylemiştir.¹² Josef van Ess, son zamanlarda keşfedilen bazı mektupların kendisine nispet edildiğini söylemektedir.¹³

Sezgin, yine giriş bölümünde, “günümüze ulaşan eserlerin tamamını ihata edemesek de elimizdeki malzemeler, akâide dair metinlerin hicrî birinci asra kadar ulaştığı hususunu tespit etmek için yeterlidir” diyerek çalışma alanının genişliğini dile getirmiştir. Bu, ekibiyle birlikte 300 bin civarında yazmayı elden geçirmek gibi bir yükün altına girmesi demektir. Zira İslam kütüphanesinin yazılı kaynakları dendiğinde dünya genelinde 2 milyon kaynaktan, İstanbul kütüphanelerinde ise 500 bin kaynaktan bahsedilmektedir.¹⁴ Teknik donanımın yetersiz olduğu o dönemde bir kişinin özel gayretiyle böyle bir işin kusursuz şekilde çıkarılması kolay görünmemektedir.

Kelam bölümünün içeriğine göz attığımızda şu şekilde bir tablo çıkmaktadır. Kitabın beşinci kısmını oluşturan “Kelam Bölümü”, kelam ilminin doğuşu ile ilgili bir giriş yapıldıktan sonra Emevîler ve Abbasîler olmak üzere iki ana başlık altında, Abbasîler Dönemi ise a) Ehli Sünnet ve b) Mu'tezile olmak üzere iki alt başlık üzerinden ele alınmıştır.

10 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 672.

11 Mustafa Öz, “Sâlim b. Zekvân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-2: 468-469. Sâlim b. Zekvân'ın daha derinlikli araştırmalara ihtiyaç duyduğu açıktır.

12 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 672.

13 Josef van Ess, “İslam Kelamı'nın Başlangıcı”, çev. Şaban Ali Düzgün, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000): 411.

14 Ess, “İslam Kelamı'nın Başlangıcı”, 423.

Özetle Emevîler döneminde 7 tane âlimden ve bunların 19 eserinden, Abbasîler döneminin Ehl-i Sünnet bölümünde 22 âlimden ve bunların 64 eserinden, Mu'tezile bölümünde ise 24 âlimden bunların 45 eserinden; yani toplam 53 âlim ve bu âlimlerin toplamda 128'e ulaşan eserlerinden bahsedilmektedir.

Sezgin, kalamcılığı ön planda olan âlimlerin kalam ve kalam dışı eserlerini kalam bölümünde zikretmiştir. Aynı zamanda kalam dışı bölümlerde de birçok kalam eserinden bahsetmektedir. Örneğin *GAS*'ın hadis bölümüne alınmış olan İbn Ebî Ömer el-Adenî'ye (ö. 243/858)¹⁵ Zâhiriyye kütüphanesi 104 demirbaş numaralı mecmuanın 233^a-250^b varaklarında bulunan *Kitâbü'l-îmân* isimli bir eser nispet edilmektedir.¹⁶ Süfyan b. Uyeyne ve Abdürrezzak b. Hemmâm gibi hadis âlimlerinden el-Adenî'nin rivayet alması ve kendisinden de Müslim, et-Tirmizî ve İbn Mâce gibi hadis âlimlerinin rivayette bulunması el-Adenî'nin, *GAS*'ın hadis ile ilgili bölümüne alınmasına sebep olmuştur. Buradan eserin hadis ile ilgili bir eser olduğu düşünülebilir. Fakat Aden'de kadılık yapan bu âlimin *Kitâbü'l-îmân* isimli bu eseri, hadis ilmiyle ilgili bir eser olmayıp ircâ ile ilgili konuları ihtiva eden, ayrıca müellifin teolojik yaklaşımlarını ortaya koyan bir kalam eseridir.

Sezgin, müellifleri anlatırken hayatlarına kısaca değindikten sonra kitapların günümüze ulaşmışsa hangi yazma eser kütüphanesinde bulunduğunu ve günümüze ulaşmadıysa hangi kaynaklardan bu eserin varlığının bilindiğini aktarmıştır. Sezgin, bu müelliflerden 12 tanesinin eserlerine ulaşamamış, geri kalan 41 müellife ait 129 eser zikretmiştir. Bu eserlerden 30 tanesine kaynaklardaki fragmanları hariç ulaşılmamış, 30 tanesi yazma halinde kütüphane raflarında beklerken 70 tanesi de hâl-i hazırda basılmıştır. *GAS*'ın kalam dışı bölümlerinde çokça kalam eseri olmasına rağmen kalam bölümünde 69 eser kelamla ilgili, 59 eser ise kalam dışı alanlarla ilgilidir. Eserlerin 7 tanesinin müellifine nispetinde şüphe ya da hata bulunmaktadır. Türkiye kütüphanelerinden yaptığımız araştırma sonucu 9 esere ait *GAS*'ın gözden kaçırdığı 21 nüsha tarafımızca tespit edilmiştir. Şunu da itiraf etmek gerekir ki geneli itibarıyla *DİA*, kalam bölümünde adı geçen 47 müellifin eserlerini tespit ve nüshalarını zikretme konusunda *GAS*'ı aşmış görünmektedir.¹⁷

Öncelikle böyle bir çalışmanın ufkuna sahip olmanın bile çok büyük bir değer olduğu, ayrıca disiplinli bir şekilde yürütülen uzun soluklu ve meşakkatli bu

15 İbn Ebî Ömer el-Adenî, Ess'in makalesinde sehven İbn Ömer el-Edânî olarak yazılmıştır; bkz. 406.

16 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 122.

17 *GAS*'ın bu bölümde zikrettiği 53 müelliften; Muhammed b. Ukkâse el-Kirmânî (ö. 225/840'dan sonra), Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed et-Taberî (ö. 324/936'dan sonra), Ebü Amr el-Hallâl (ö. IV/X. yüzyılın ortaları), Ebü İshak İbrâhim b. Ayyâş (IV. Asrın 2. yarısı), Ebu Seleme es-Semerkandî (IV. Asrın 2. yarısı) ve Saîd b. Dâdhürmüz'ün (V/XI. asır) haklarında *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde madde bulunmamaktadır.

çalışmada yer yer hataların olabileceği kabul edilmelidir. Biz bu çalışmamızda Sezgin'in, Türkiye kütüphanelerinden vermiş olduğu numaraları karşılaştırarak bölüm içerisindeki bilgilerin sağlamlasını yapmaya çalıştık. Genel olarak verdiği bilgilerin sıhhatine şahit olduğumuz bu çalışmada bazı yanlışların olduğunu tespit ettik. Bu yanlışların, yazmaların bazısından sadece fişler vasıtasıyla haberdar olup bizzat inceleyememesinden, bazısının ise yüzlerce kütüphane isminin, demirbaş ve varak numaralarının karıştırılmasından kaynaklandığını gördük.

GAS'ın Kelam Bölümüne Dair Tashih Önerileri

Eserler ve Müelliflerine Dair Tashihler

Sezgin, bu meşakkatli ve titiz çalışmasında kitap ve müellif ismi verirken bazı kalem sürçmelerine maruz kalmıştır. Bunlara örnek verecek olursak ilk olarak Ebû'l-Hüseyn el-Malatî'nin (ö. 377/987) birinci eserinde bahsettiği *Kitabu't-tenbih ve'r-redd 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'* adlı eserinin Carullah Efendi 1677M numarada bir nüshasının bulunduğunu ifade etmektedir¹⁸. Lakin Zahid Kevseri tarafından Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunan nâkıs bir nüshadan yapılan tahkikli neşriyle karşılaştırıldığında kitabın o olmadığı anlaşılmaktadır. Nüshanın zahriyye sayfasına kurşun kalemle yazılan bir kayıta bakıldığında kitabın Ebû Hafs el-Kebîr'e (ö. 217/832) nispet edildiği görülmektedir. Lakin bu eser, Bakıllânî'ye (ö. 403/1013) ait *Keşfü'l-esrâri'l-bâtıniyye* adlı kitaptır¹⁹. Sezgin, nüshayı yanlışlıkla Malatî'nin *et-Tenbih*'i olarak kaydetmiştir.



Bâkullânî'nin Keşfü'l-esrâri'l-bâtıniyye Adlı Eseri

- 18 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, c. 1, s. 698.
- 19 Nitekim bu eser, bir doktora tezi kapsamında neşredilmiştir; bkz. Ali Aslan, *Bâkullânî'nin Keşfü Esrâri'l-Bâtıniyye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul, 2018): 20-26. Bu bilgi için Adem Arıkan'a teşekkür ederiz.

Sezgin'in, İbn Fûrek'in (ö. 406/1015) “*teşbih muhtevalı hadisleri te'vili amaçlayan eser, kütüphanelerde muhtelif başlıklarla görünmektedir*” diye bahsettiği ve Reisülküttap 265 numarada *Muhtasar Müşkili'l-âsâr* namıyla verdiği eser İbn Fûrek'in kitabı değildir²⁰. Bu nüsha, mukaddimesinden anlaşıldığı üzere *el-Mu'tesar mine'l-muhtasar* isimli Cemaleddin Yusuf b. Musa b. Muhammed el Hanefi'nin (ö. 803/1400) eseridir.

Sezgin, Ebü'l-Hasan Eş'arî'nin (ö. 324/935) *Makâlâtü'l-islâmiyyîn* isimli eserinin bir muhtasarının Muhammed b. Mutarrif el-Esterâbâdî ed-Dabbî (ö. IV./X. asır) tarafından yapılan bir ihtisarından bahsetmektedir. Bu eserin nüshaları olarak da Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 856, Atıf Efendi 1372 ve Fatih 2894 numaralı nüshaları vermiştir²¹. Fakat bu nüshalar, iddia edildiği gibi ed-Dabbî'nin eseri değil *Mücerredü Makâlât* isimli İbn Fûrek'in eseridir²².

Ayrıca Sezgin, Damad İbrahim Paşa 272/2 (67^b-96^b, h. 1108) yer alan *Ma'ârifü'l-ahyâr fi te'vili'l-ahbâr* isimli eserin Bâkılânî'ye nispetinin şüpheli olduğunu, İbn Fûrek'e nispetinin daha doğru olacağını söylemiştir²³. Fakat *DİA*'da Bâkılânî maddesinin yazarı Şerafettin Gölcük, bu kitabın bunlardan hiçbirine ait olmayıp kitap içerisinde daha sonraki devirlerde yaşayan âlimlerin isimlerinin bulunması dolayısıyla sonraki devirlerde yaşayan bir müellife ait olması gerektiğini ileri sürmüştür²⁴.

Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) *Risâle fi'l-kader* isimli risalesinin Hacı Selim Ağa 584/4 numarada bulunduğu kaydedilmiştir²⁵. Fakat bu numarada bulunan eser Hasan el-Basrî'nin *Erba' ve hamsüne ferîza* adlı risalesidir.

Ayrıca Vasil b. Ata'nın (ö. 131/748) risaleleri içinde zikredilen *Hutabuhu elleti ehrace minha'r-râ* adlı hutbe ile Irak Valisi Abdullah b. Ömer b. Abdulaziz'in (ö. 132/749) huzurunda îrad ettiği meşhur hutbe aynıdır. Zira valinin huzurunda okunan hutbenin yazmalarına dair verilen kütüphane numaralarına bakıldığında²⁶ başlık olarak *Hâzâ hutbetü Vasil b. Ata elleti cânêbe fiha'r-râ* vb. başlıklar görülmektedir. Ezcümle bu ikisinin ayrı değil, aynı hutbe olması kuvvetle muhtemeldir.

20 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, c. 1, s. 702.

21 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, c. 1, s. 693.

22 Yusuf Şevki Yavuz, “*Mücerredü Makâlât*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 448-449.

23 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, c. 1, s. 701.

24 Şerafettin Gölcük, “*Bâkılânî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 531-535.

25 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 681.

26 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 686.

Ayrıca Sezgin, Mâtürîdî'nin *el-Akîde* isimli risalesinin Taceddin es-Sübki (ö. 771/1370) tarafından yapılan *es-Seyfü'l-meşhûr fi 'akîdeti Ebî Mansûr* isimli şerhinin içinde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu şerhin bir yazmasının Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesinde bulunduğunu kaydettikten sonra bu akîdenin daha sonra saydığı 6 nüsha ile karşılaştırılması gerektiğini dile getirmiştir²⁷.

Yaptığımız karşılaştırmada; 1) Laleli 2411/2 (16^b-31^b, h. 1097), 2) Nuruosmaniye 2188/2 (25^b-28^a, h. 1100), 3) Köprülü Mehmed Asım Bey 244/6 (103^a-110^b, h. 965) kütüphanelerinde bulunan nüshalar *el-Akîde* risalesinin nüshalarıdır. Saydığımız bu üç kütüphanede bulunan risale Taceddin es-Sübki'nin şerh ettiği metindir.

Ancak 1) Şehid Ali Paşa, 1717/3 (38^a-41^b, h. 9. yy.), 2) Feyzullah Efendi, 2155/2 (13^b-15^a, h. 896), 3) Rağıp Paşa 1479/2 (8^a-10^a, h. 1100) kütüphanelerinde bulunan nüshalar *Kitâbu't-Tevhîd* isimli bir risalenin nüshalarıdır. Bu risale Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd* isimli eserinden farklı bir eserdir. Ayrıca M. Hilmi - F. Fehmi Kütüphanesi, 245 numarada (82^a-84^a) bu risaleden bir nüsha daha bulunmaktadır.

Mâtürîdî'nin meşhur *Kitâbü't-Tevhîd*'inin neşredilmesiyle bu risalelerin İmam Mâtürîdî'ye ait olmayıp Mâtürîdî mezhebine mensup bir âlime ait olduğu anlaşılmıştır²⁸.

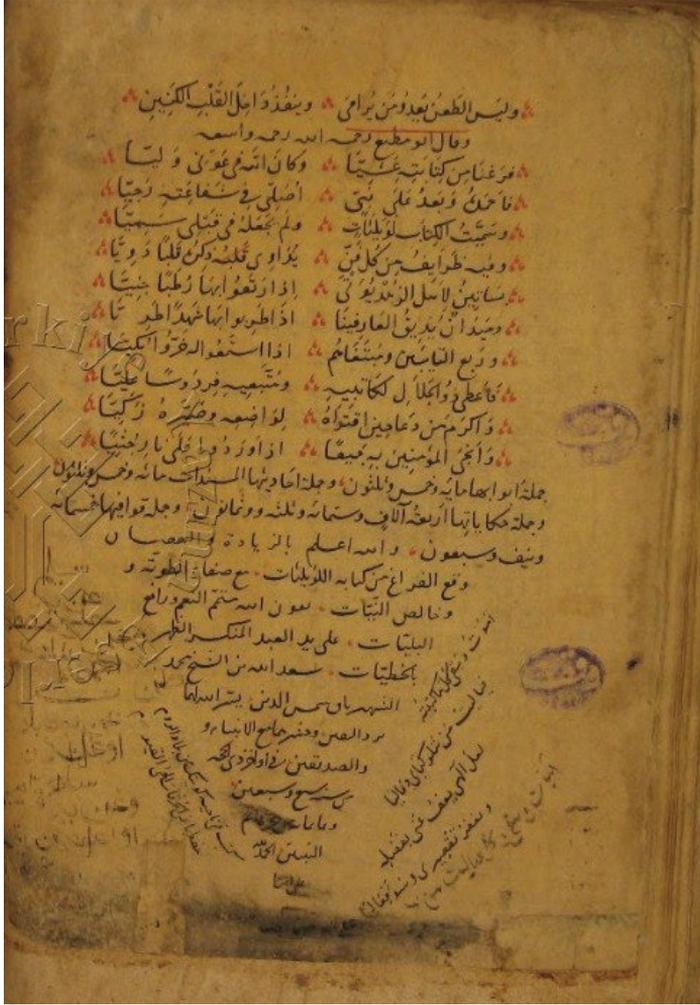
Eserlerin Yazma Nüshaları, İstinsah Tarihleri ve Müstensihlerine Dair Tashihler

Sezgin, Mekhûl b. el-Fazl en-Nesefî'nin (ö. 318/930) *el-Lü'lüyyât* isimli eserinin Kastamonu 3038 numarada bulunan yazmasının müstensihini hatalı olarak Sultan Fatih'in hocası Akşemseddin olarak belirtmiştir²⁹. Lakin yazmanın ferağ kaydı dikkatli bir şekilde okunduğunda bu nüshayı Akşemseddin'in oğlu Sadullah Efendi'nin (ö. 897/1484) hicrî 877 yılı Zilhicce ayının sonlarında (19-28 Mayıs 1473) Göynük nahiyesinde yazdığı anlaşılacaktır.

27 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 696.

28 Turhan Yörükân, "Yörükân, Yusuf Ziya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 568-570; Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 146-151.

29 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, c. 1, s. 692.



el-Lüeyliât (el-Lü'lüyyât) İsimli Eserin Ferağ Kaydı

Ferağ kaydının metni şöyledir:

وقع الفراغ من كتابة «الُلُؤَيْلِيَّاتِ»، مع صفاء الطَّوْبَةِ وخالص النِّيَّاتِ، بعون الله مُتَّقِمِ الرَّعْمِ ورافع البليَّاتِ، على يد العبد المنكسر الظَّهْر بالخطِّيَّاتِ، سعد الله بن الشيخ محمد الشهرير بـ«آق شمس الدين»، يسر الله لهما بَرَّةَ اليقين، وحشرهما مع الأنبياء والصدِّيقين، في أواخر ذي الحجة سنة سبع وسبعين وثمانمائة، من هجرة خاتم النبيين، الحمد لله على انتهاء (...). كُتِبَ في ناحية «كُوَيْتِك» من بلاد الروم، حفظها من الجزِّقاتِ الحيِّ القَيُّومُ.

“Böylelikle *el-Lüeyliât*’ın yazımı, saf bir dilek ve halis niyetlerle, nimetleri tamamlayan, belaları kaldıran Allah’ın yardımıyla, Akşemsettin adıyla meşhur Şeyh Mehmed’in beli hatalarla bükülmüş oğlu Sadullah isimli kulun eliyle Hatemü’n-nebiyyîn’in hicretinin 877. senesi Zilhicce ayının sonlarında bitmiş oldu. Allah her ikisine de yakinî (iman)ın serinliğini ihsan etsin. Her ikisini enbiya ve sıddık

kullarla haşretsin. Tamamlanması dolayısıyla bütün hamdler Allah'ındır. Bu kitap Rum beldelerinden olan Göynük nahiyesinde yazıldı. Bu nahiyeyi Hayy ve Kayyûm olan Allah belalardan korusun.”

Ayrıca kitabın ismi kaynaklarda (اللُّؤْيَات) *el-Lü'üyyât* şeklinde kaydedilse de yazmasının sonundan paylaşılan resimde görüldüğü üzere hem müellif Mekhul b. el-Fazl'ın telif ferağ kaydında hem de müstensih Sadullah'ın istinsah ferağ kaydında (لؤلؤ) kelimesinin tasgiri olarak (اللُّؤْيَات) "*el-Lüeyliât*" şeklinde yazılmıştır

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vilâtü'l-Kurân* isimli eseri hakkında Rağıp Paşa Kütüphanesi 35 numarada bulunan nüshasının istinsah tarihi olarak hicrî 890 olduğu kaydedilmiştir³⁰. Lakin nüshada bir istinsah tarihi bulunmamaktadır³¹. Devamında 36 numarada bulunan nüshanın istinsah tarihi olarak hicrî 737 verilmektedir. Lakin nüsha hicrî 1173'de Ali b. Hasan Güzelhisarî tarafından yazılmıştır³².

Aynı eserin Mihrişah Sultan Kütüphanesi 8 numarada bulunan nüshasının hicrî 1023'de istinsah edildiği belirtilmiştir³³. Hâlbuki nüsha 1168'de yazılmıştır³⁴.

Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) *İcâzü'l-Kur'ân* adlı eserinin Atıf Efendi Kütüphanesi 60 numarada bulunan nüshasının 93 varak olduğu belirtildikten sonra tekrar 117 vr. olduğu belirtilmiştir³⁵. Fakat bu bilgi, istinsah tarihi olan 1117 ile karıştırılmıştır³⁶. Aynı eserin Manisa İl Halk Kütüphanesi 4390 numarada bulunan nüshasının takribi olarak hicrî altıncı asırda istinsah edildiği ifade edilmiştir³⁷. Hâlbuki nüsha ferağ kaydından anlaşılacağı üzere net bir şekilde hicrî 404'de yazılmıştır³⁸.

Mâtürîdî'nin *Vesâyâ ve münâcât* isimli risalesinin bir nüshasının Bursa Hüseyin Çelebi Kütüphanesi 1187 numarada 112^b-117^a varakları arasında olduğu ve hicrî 757 tarihinde istinsah edildiği belirtilmiştir³⁹. Hâlbuki bu nüsha 1184 numarada, 110^b-115^b varakları arasında yer alıp istinsah tarihi bulunmamaktadır⁴⁰.

30 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 695.

31 bkz. Süleymaniye Ktp., Rağıp Paşa Koleksiyonu, nr. 35, vr. 897^b.

32 bkz. Süleymaniye Ktp., Rağıp Paşa Koleksiyonu, nr. 36, vr. 728^b.

33 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 695.

34 bkz. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Koleksiyonu, nr. 8, vr. 930^b.

35 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 699.

36 bkz. Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi Koleksiyonu, nr. 60, vr. 93^b.

37 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 700.

38 bkz. Manisa İl Halk Ktp., nr. 4390, vr. 140^b.

39 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 696.

40 bkz. İnebey Yazma Eser Ktp., Hüseyin Çelebi Koleksiyonu, nr. 1184, vr. 115^b.

Eserlerin Yer Aldığı Kütüphane Kayıtlarına Dair Tashihler

Bâkılânî'nin *et-Temhîd* isimli kitabının Kâdı Abdülcelil b. Ebubekir er-Rib'î (ö. V./XI. asır) tarafından yapılan şerhi *et-Tesdîd*'in bir nüshasının Valide Turhan Kütüphanesi 20/1 numarada olduğu kaydedilmiştir⁴¹. Lakin bu nüsha, günümüzde Yazma Bağışlar Kütüphanesi 1885 numarada görülmektedir. Nüshanın başında da Valide Turhan'ın mührü bulunmaktadır. Daha sonraları yapılan bir hatadan dolayı kitap Yazma Bağışlar Koleksiyonuna nakledilmiştir. Yani bu karışıklık aslında Sezgin tarafından kaynaklanmayıp kütüphane görevlileri tarafından yapılan bir hatadan dolayı meydana gelmektedir.

Hasan el-Basrî'nin *Fezâilu Mekke* risalesinin Ayasofya Kütüphanesi 2134 numarada bahsedilen eseri⁴², aynı numarada Bağdatlı Vehbi Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Bişr b. Gıyâs'ın (ö. 218/833) Halife el-Me'mûn'un huzurunda Halku'l-Kur'ân meselesine dair verdiği cevaplara reddiye mahiyetinde bahsedilen iki eserden ikincisi olan Abdülaziz b. Yahya b. Müslim el-Kinânî'ye ait reddiyenin bir nüshası Şehid Ali Paşa Kütüphanesi 2102 numara olarak gösterilmektedir⁴³. Kütüphane isminin Bağdatlı Vehbi Kütüphanesi olarak değiştirilmesi gerekmektedir.

Hasan el-Basrî'nin *Erba' ve hamsûne ferîza* risalesi eski kaydıyla Reisülküttap Kütüphanesi 1200 demirbaş numarasında⁴⁴ iken günümüzde yeni kaydıyla 1199'da bulunmaktadır.

Sezgin, Rüstüfağnî'nin (ö. 345/956) *el-Es'ile ve'l-ecvibe* adlı eserinden bahsederken Murad Molla Kütüphanesi 1829 numaralı mecmuanın 154^b-176^b varağında olduğunu belirtmektedir⁴⁵. İlgili nüshaya bakıldığında risalenin denildiği gibi Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî'ye sorulan altı soru ile başladığı görülmektedir. Lakin altıncı sorunun cevabı daha bitmeden 155^a'dan başlayıp 176^b'ye kadar devam eden risalede, ilimlerin tarihlerinden ve literatüründen bahseden başka bir kitaba geçildiği görülmektedir. 155^a-176^b varakları arasında bulunan bu risalenin Taşkoprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *es-Sa'âdetü'l-fâhire fî siyâdeti'l-âhire* isimli eseri olduğu tarafımızca tespit edilmiştir⁴⁶.

41 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 700.

42 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 681.

43 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 709.

44 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 681.

45 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 697.

46 Bkz. Taşkoprizade Ahmed Efendi, *es-Sa'âdetü'l-fâhire* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2017), 61.



Rüstüfâğnî'nin el-Es'ile ve'l-ecvibe Adlı Eseri (sol) Taşköprizâde'nin es-Sa'adetü'l-fâhire fi siyâdetü'l-âhire Adlı Eseri (sağ)

Sezgin, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Kitabu't-tevhîd* isimli eserinin Kastomonu İl Halk Kütüphanesi 3025'de bulunan nüshasının varak adedinin takriben 150 varak olduğunu ifade etmektedir⁴⁷. Hâlbuki nüsha 180 varaktır. Ayrıca Köprülü Mehmed Asım Bey'deki nüsha bundan istinsah edilmiştir.

Bâkılânî'nin *İcâzü'l-Kur'ân* adlı eserinin Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesi 40/1'de bulunan nüshasının 1^b-404^a varakları arasında olduğu belirtilmiştir⁴⁸. Hâlbuki eser 1^b-104^b varakları arasındadır. Muhtemelen sehven bir yazım yanlış yapılmıştır.

İbn Fûrek'in *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinin Feyzullah Efendi 50 numarada bulunan nüshasının takriben 200 varak olduğu kaydedilmiştir⁴⁹. Aslında nüsha net olarak 228 varaktır.

Abdülaziz b. Yahya b. Müslim el-Kinânî'nin Bısr b. Gıyas'a karşı reddiyesinin bir nüshasının Yeni Camii Kütüphanesi 1190/9 numarada 317^b-323^a varakları arasında bulunduğu söylenmiştir⁵⁰. Hâlbuki bu risale 305^b-311^a varakları arasındadır.

47 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 691.
 48 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 699.
 49 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 702.
 50 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 709.

Abbasiler altında Mu'tezile kısmında zikredilen İbn Keysan el-Esamm'ın (ö. 200/816) bir tefsiri olduğu bildirilmektedir. Brockelmann'da bu esere ait bir yazmanın Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi, 53. numarada bulunduğu belirtilmektedir. (GAL Suppl., II, 984). Hatta İSAM'ın sitesinden tarama yapıldığında Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi 53-58 numaraları arasında bulunan bu nüshaların İbn Keysan'a nispet edildiği görülmektedir.

Lakin nüshanın başından biraz okunduğunda bu tefsirin bahsedilen âlime ait olmadığı ve örneğin Suyutî'den alıntı yaptığı⁵¹ fark edilmiştir. Buradan hareketle nispetin hatalı olduğu anlaşılmıştır. *DİA*'nın "Esam, Ebû Bekir" maddesine⁵² bakıldığında da Kılıç Ali Paşa'da bulunan nüshaların bu âlime nispetinin hatalı olduğu söylenmekte olup eserin kime ait olduğuna dair net bir ifade yoktur. Fakat *Şekâik* zeyillerinden Nev'îzâde 'Atâî'nin *Hadaiku'l-hakâik* isimli eserine bakıldığında Kanuni devrinde yaşamış olan el-Esamm Ahmed b. Mahmud el-Lârendi el-Karamânî (ö. 971/1564) diye bir âlime rastlanmaktadır⁵³. Bu âlimin biyografisi okunduğunda kendisinin bir tefsiri olduğu beyan edilmektedir. İSAM'ın veri tabanı üzerinden bir tarama yapıldığında bu zatın Carullah Efendi Kütüphanesi 109-117 numaraları arasında tefsiri olduğu görülmüştür. Carullah'taki nüsha ile Kılıç Ali Paşa'daki nüsha karşılaştırıldığında Kılıç Ali Paşa'daki nüshasının Kanuni devrinde yaşamış olan el-Esamm Ahmed b. Mahmud el-Lârendi el-Karamânî'ye (ö. 971/1564) ait olduğu tespit edilmiştir⁵⁴.

Son olarak şunu söylemek gerekir ki *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nin, *GAS* içerisinde geçen müellifler ile ilgili maddelerde imkânlar gereği doğal olarak daha isabetli olduğunu ve daha fazla esere ulaştığını bilmekteyiz. Örneğin Sezgin, Ebû Reşîd en-Nîsâbü'rî'nin eserlerini konu edinirken tek bir eser olarak *el-Mesâilü fi'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*'den bahsetmektedir. Hâlbuki Ebû Reşîd en-Nîsâbü'rî adlı madde yazarı Yusuf Şevki Yavuz, British Museum ve Nüveyhiz gibi kütüphanelerde bulunan müellife ait üç eser daha zikretmiştir.⁵⁵ Aynı şekilde Sezgin, İmam Matûrîdî'ye beş eser nispet etmektedir. Hâlbuki madde yazarı Şükrü Özen, Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin mevsukiyetinde şüphe olmamak üzere

51 Mesela, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 54, vr. 17^b.

52 Yusuf Şevki Yavuz, "Esam, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 353-355.

53 Nev'îzâde, 'Atâî, *Hadaiku'l-hakâik*, 43.

54 Mesut Kaya'nın 2015 yılında, *Marife Dergisi*'nde "*Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Haşiye Yazıcılığı - Ahmed el-Karamânî Tefsiri/Zemahşeri Şerhi Örneği*-" adlı makalesinde bu nüshalardan ve kitaptan uzun uzun bahsettiği tarafımızca daha sonra fark edildi

55 Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Reşîd en-Nîsâbü'rî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 212-213.

İmam Mâtürîdî için on iki eser kaydettiğini, bir de güvenilir kaynaklardan *Şerhu 'l-Cami 'i s-sağîr*'in zikredildiğini, dolayısıyla on üç eserinin varlığını, bunların dışında kendisine nispet edilen daha birçok eserin bulunduğunu dile getirmiştir.⁵⁶ Bu sebeple araştırmacıların *GAS*'la yetinmeyip *DİA* maddelerine bakmaları, hatta derinlemesine bir literatür taraması yapmaları, icabında kütüphanelere gidip eserleri bizzat incelemeleri gerekmektedir.

Son olarak kelim bölümü ile ilgili tarafımızca tespit edilen eksik nüshalara dair tablo Ek 1, bölümün genel haritasını sunan tablo da Ek 2 olarak makale sonunda verilmiştir.

İstidrâkât Alâ Târîhi't-Türâsi'l-Arabî ve GAS'a Katkıları

Genel olarak baktığımızda Fuat Sezgin, özellikle hicrî 1-5. asırlarda yazıya dökülmüş günümüze ulaşan eserleri toplamayı amaçlamıştır. Yer yer elimize ulaşan kitaplardan bakayasına şahit olduğumuz bazı eserlerden de söz etmektedir. Müelliflere nispet edildiği halde elimize ulaşmayan eserleri de ele aldığını müşahade etmekteyiz. Onun bu konudaki metodunu tespit etmek çok kolay görünmemektedir. Kimi zaman örneğin akîde ve kelim alanıyla meşhur olduğuna karar verdiği için çalışmasının kelim bölümüne aldığı müellifin eseriyle ilgili herhangi bir yazılı kaynak bulunmadığını söylemekte,⁵⁷ kimi zaman da bir müellifin farklı yönlerini ve farklı kitaplarını itibara alarak iki farklı bölümde zikretmektedir.⁵⁸ Aynı şekilde müellife nispet ettiği kitaplara ulaşamamış olsa da başka kaynaklardan elimize ulaşmış olanları kayda almaktadır.⁵⁹ Başka bir yerde ise bibliyografya kitaplarında müelliflere nispet edilen eserleri zikretmiştir.⁶⁰ Fakat bütün bu hususlarda kendi içerisinde tutarlılık ve kuşatıcılık görülmemektedir. Nitekim Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyer-i a'lâmi'n-nübelâ*'sında, Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1839/1920) *Hediyetü'l-ârifin*'inde, Ömer Kehhale'nin (ö. 1987) *Mu'cemü'l-müellifin*'inde ve geçmişin mirasını bize aktaran benzeri kaynaklarda elimize ulaşmayan ve *GAS*'ta zikredilmeyen çok sayıda eser mevcuttur. Bu açıdan baktığımızda Sezgin'in bu tür bir eser telif etmeyi amaçlamadığını görmekteyiz.

56 Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 159-165.

57 Örnek olarak Ebû Amr Dırar b. Amr el-Kâdî ve Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysan el-Esamm için bkz., Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 706.

58 Örnek olarak el-Hasan el-Basrî için bkz. Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 33, 679.

59 Örnek olarak Hasan b. Muhammed b el-Hanefiyye için bkz. Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 683.

60 Örnek olarak Vasil b. Ata için bkz. Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, 1: 685.

Suudi Arabistan'da, akademik bir kurul tarafından hazırlanıp Dâru İbni'l-Cevzî'den 8 cilt olarak 1422/2002'de basılan *İstidrâkât alâ târîhi't-türâsi'l-Arabî* isimli eser, GAS üzerine çok yönlü bir istidrâk (tamamlama) çalışmasıdır. Bu çalışmada kaynaklarda müelliflere nispet edilen ve GAS'ta zikredilmeyen eserler tek tek belirtilmiş, ayrıca Fuat Sezgin'in muhtemelen erişemediği, geneli Arap ülkelerinden oluşan kütüphane ve koleksiyonlardaki nüshalar kayda geçirilmiştir. Örneğin kalam bölümü özelinde *İstidrâkât*'a baktığımızda GAS'ın zikrettiği müelliflerden hariç 315 kadar müellif ve bunlara nispet edilen 988 kadar eser kaydedilmiştir. Ayrıca bu bölüme mahsuben 38 adet kütüphane ve koleksiyondan⁶¹ GAS'ta zikredilmeyen 270 civarında yazma eser çıkartılmıştır. Ayrıca Sezgin'in kalam bölümünde ele aldığı erken dönem müelliflerinden 20 kadarına *İstidrâkât alâ târîhi't-türâsi'l-Arabî*'de yukarıda sayılan vb. kaynaklardan nakille onlarca yazılı eser nispet edilmiştir. Bu müelliflerden Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Ebû Bekir el-Bâkillânî ve el-Hallâl olmak üzere sadece üçünün eserlerine nüsha katkısı yapmaktadır. Şöyle ki eser müellifi, GAS'ta da nüshaları verilen *el-İbâne an usûli'd-diyâne* isimli Eş'arî'ye ait eserin, Mektebü'l-Evkâfi'l-Âmme bi Bağdad içerisinde 6829 numarada bir nüshasının daha olduğunu kaydetmiştir. Bâkillânî'ye de GAS'ta geçmediği halde *Kitâbü İ'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâa* adında bir kitap nispet etmiş ve bu kitabın tek bir nüshasının Kahire'de Ahmet Bey el-Hüseynî koleksiyonunda bulunduğunu ve oğlu Hüseyin Bey tarafından muhafaza edildiğini dile getirmiştir.⁶² Ayrıca Bâkillânî'nin, *Hidâyetü'l-müstersidîn* isimli eserinin, Sezgin tarafından

61 *İstidrâkât*'ın kalam bölümü özelinde müracaat ettiği kütüphane ve koleksiyonların listesi şu şekildedir: Daru Kütübü'l-Evkâf bi Bağdat, Daru'l-Kütübü'l-Katariyye bi'd-Dûha, Daru'l-Kütübü'z-Zâhiriyye bi Dimeşk, el-Hizânetü's-Sibîhiyye bi Sala, el-Mecmeu'l-İlmî el-İrâkî, el-Mektebetü'l-Ğarbiyye bi'l-Câmii'l-kebir bi San'a, el-Mektebetü'l-Merkeziyye bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye Li'câmiati'l-Melik Abdilaziz bi Cidde, el-Mektebetü'l-Merkeziyye li'd-Devleti bi'l-Küveyt, el-Mektebetü'l-Vataniyye, el-Mektebetü't-Talîsiyye bi Dimeşk, Hazâinü'l-Karaviyyîn bi Fas, Hazânu'l-Allâme el-Fakîh Ahmed Bek el-Hüseynî, Hizânetü Mecîd bi Tahrân, Mahedü'Dirâsâti's-Şarkıyye bi Leningrad es-Sûvîtiyye, Mahedü'Dirâsâti's-Şarkıyye fi Taşkend bi Özbekistan, Mahedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye bi'l-Kâhire, Mektebetü Ârif Hikmet bi'l-Medineti'l-Münevvere, Mektebetü Camiati Ümmi'l-kurâ bi Mekkete'l-Mükerreme, Mektebetü Camiati'l-Küveyt, Mektebetü Dirâsâti'l-Ulyâ bi Bağdat, Mektebetü Hamid el-Fakî bi Mısır, Mektebetü Müthaf fi Konya bi Türkiye, Mektebetü Raza bi Rampur bi'l-Hind, Mektebetü Revan Köşk bi Türkiye, Mektebetü Şehid Ali bi Türkiye, Mektebetü'l-Belediyye bi'l-İskenderiyye, Mektebetü'l-Camiati'l-İslâmiyye bi'l-Medine, Mektebetü'l-Evkâfi'l-Âmme bi Bağdat, Mektebetü'l-Evkâfi'l-Âmme bi'l-Mevsıl, Mektebetü'l-Haremi'l-İbrâhîmî bi'l-Halîl, Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî, Mektebetü'l-İmâm Ayderûs bin Ömer el-Habeşî, Mektebetü'l-Mahmûdiyye bi'l-Medine, Mektebetü'l-Melik Abdilazîz el-Âmme bi'l-Medine, Mektebetü's-Seyyid Muhsin el-Emîn el-Âmilî, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye bi'r-Riyâd, Müessesetü'l-Melik Faysal el-Hayriyye bi'r-Riyâd.

62 Komisyon, *İstidrâkât alâ târîhi't-türâsi'l-Arabî* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422/2002), 3: 107.

zikredilen kitabın bir bölümüne ait nüshasının dışında Leningrad'da ve Taşkent'te bulunan Ma'hedü'd-Dirâsâti's-Şarkıyye isimli kütüphanelerde de kitabın farklı bölümlerine ait iki nüshasının olduğunu kaydetmiştir.⁶³ Bir de Ebû Amr el-Hallâl'in *Kitâbü'r-reddi ale'l-Cebriyye ve'l-Kaderiyye* isimli eserinin, San'a Mektebetü'l-Ğarbiyye bi'l-Câmii'l-Kebîr'de bulunan 15 numaralı mecmû'un içerisinde hicrî 1093'de yazılmış nüshasından bahsetmektedir.⁶⁴

İslamiyetin doğuşundan itibaren Müslüman coğrafyalarda kaleme alınan eserler kütüphaneler dolusu bir miras oluşturmuştur. Buna rağmen dünya geneline bakıldığında bu mirastan elimizde kalan kütüphane ve koleksiyonların sayısı azımsanmayacak derecede çoktur. Bağdatlı Hristiyan ilim adamı Kûrkîs b. Hannâ Avvâd'ın (ö. 1326/1992) kendi özel gayretiyle tespit ettiği ve *Fehârisü'l-mahtûtâti'l-Arabiyye fi'l-âlem* isimli eserinde kaydettiği sayıya göre dünya genelindeki kütüphaneler ve özel koleksiyonların fihristleri 3115 kadardır. Fuat Sezgin'in dile getirdiği fihrist sayısı ise 1673 kadardır. Arada 1442 gibi büyük bir fark bulunmaktadır. Buna ilaveten Ürdün İslam Medeniyeti Araştırmaları Kraliyet Akademisinin hazırladığı *el-Fihrisü's-şâmil* isimli ansiklopedik çalışmanın referansı olan 1009 kadar fihrist söz konusudur. Bu fihristlerin 200 kadarına Fuat Sezgin muttali olmamıştır. Dolayısıyla gözünden çok şeyin kaçmış olması garipsenecek bir durum değildir.⁶⁵ Bu sebeple yapılan bu istidrâk çalışması önemli bir açığı kapatmış görünmektedir. Buna rağmen *el-İstidrâkât*, sanki *GAS*'ta zikredilmemiş gibi Ebû Mansûr el-Mâturîdî'ye *Kitâbü Te'vilâti ehli's-sünne* adında bir eser nispet etmiştir. Hâlbuki bu eser Mâturîdî'nin meşhur tefsiridir. İsim farklılığından olsa gerek ayrı bir eser gibi kayıt düşmüştür. Bu açıdan bakıldığında bu ve benzeri kitaplarda titizlik ayrı bir önem kazanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Netice itibariyle, tarihî gelişim çizgisi dâhilinde hakkında ana hatlarıyla bilgi vermeye çalıştığımız *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, kısa adı ile *GAS*, İslam araştırmaları için muazzam bir bilgi kaynağı olarak araştırmacılar açısından çok kıymetli bir eserdir. Tek başına bir üniversite gibi faaliyet gösteren dehâ sâhibi bir Müslüman araştırmacının, Batılı kaynaklar arasında hatırlı bir yer işgâl eden Carl Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur* isimli ansiklopedik kataloğundaki noksanları ikmâle çalışmıştır. Fakat kelam bölümü özelindeki incelemelerimiz sonucu özetle şu hususlar dikkatimizi çekmiştir:

63 Komisyon, *İstidrâkât alâ târihi't-türâsi'l-Arabî*, 3: 161.

64 Komisyon, *İstidrâkât alâ târihi't-türâsi'l-Arabî*, 3: 144.

65 Hikmet Beşir Yasin, *İstidrâkât alâ târihi't-türâsi'l-Arabî* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422/2002), 1: 14-15.

1. Sezgin, akâid ve kalam alanında meşhur olduğuna kanaat getirdiği müellifleri kalam bölümünde, diğerlerini ise başka bölümlerde zikretmiştir. Bu sebeple birçok kalam âlimini ve eserini diğer bölümlerde bulmak mümkündür.
2. Kalam bölümü olmasına rağmen bazı müelliflerin kelamla alakası olsun olmasın elimize ulaşan bütün kitaplarının/risalelerinin listelemek istendiği müşahede edilmektedir.
3. Bazı eserler için reddiye, haşiye ve özel çalışmaların kaydı tutulurken birçok eser için bu standart uygulanmamıştır.
4. Eseri hâl-i hazırda mevcut olmayan bazı müellifler zikredilirken aynı hüviyete sahip diğer birçok müellif sebebini tespit edemediğimiz bir biçimde zikredilmemiştir.
5. Kataloglar ve fişler üzerinden yapılan bir çalışma olduğu için fişlerdeki hatalar olduğu gibi aktarıldığı anlaşılmaktadır. Ulaşım kolaylığından olsa gerek İstanbul kütüphaneleri için bu hatalar minimum hale getirilmiştir; fakat İstanbul dışı kütüphanelerde fişlerden kaynaklı hatalar daha çok göze çarpmaktadır.
6. GAS'ta zikredilen kitapların yayım tarihinden sonra yapılmış tercüme ve yeni baskılarına dair tashihlerin girildiği bir ekleme/istidrâkât çalışması yapılmalıdır.
7. Yeni yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak bir kalam literatürünün tarihinin yazılması gereksinimi görülmektedir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynakça/References

- Aslan, Ali. *Bâkılânî'nin Keşfü Esrâri'l-Bâtuniyye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Atabey, Kılıç. "Fuat Sezgin'in Geschichte Des Arabischen Schriftums (GAS) İsimli Eserinin İslam Araştırmalarındaki Yeri." *Fuat Sezgin ve Temel İslam Bilimleri, Güncel Tartışmalar - Teorik Teklifler*. İstanbul: Divan Kitap, 2019.
- Crone, Patricia & Zimmermann, Fritz. *The Epistle of Sâlim ibn Dhakwân*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Ess, Josef van. "İslam Kelamı'nın Başlangıcı." çev: Şaban Ali Düzgün. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000): 399-423.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/4 (2004): 355-370.
- Gölcük, Şerafettin. "Bâkılânî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 531-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Hansu, Hüseyin. "Kitap Değerlendirmesi, Fuat Sezgin: Arap – İslâm Bilimleri Tarihi I, İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015, XIII + 1072 sayfa." *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2016): 221-228.
- Komisyon, *İstidrâkât alâ târihi'l-türâsi'l-Arabî*. 8 cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422/2002.
- Kutlu, Sönmez. "Sâlim b. Zekvân'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (1996): 467-475.
- Nev'îzâde, 'Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Öz, Mustafa. "Sâlim b. Zekvân." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* EK-2: 468-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

- Özen, Şükrü. “Mâtürîdî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28: 146-151; 159-165. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sezgin, Fuat. *Arap-İslam Bilimleri Tarihi: Almanca Aslın Türkçe Tercümesi*. 2. Bsk. İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2015.
- Taşköprizade, Ahmed Efendi. *es-Sa’âdetü’l-fâhire fi siyâdeti’l-âhira*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ebû Reşîd en-Nîsâbüri.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 212-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Esam, Ebû Bekir.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 353-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mücerredü Makâlât.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 448-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yörükân, Turhan. “Yörükân, Yusuf Ziya.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 568-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ek-1

GAS Kalam Bölümü Yeni Nüshalar				
No	Kitap İsmi	Müellif İsmi	Kütüphane İsmi	Demirbaş No.
1/1	Risâle fî fazlı Mekketi'l-Mükerreme	Hasan-ı Basrî	Vehbi Efendi	2134
1/2	Risâle fî fazlı Mekketi'l-Mükerreme	Hasan-ı Basrî	Esad Efendi	1874
1/3	Risâle fî fazlı Mekketi'l-Mükerreme	Hasan-ı Basrî	Esad Efendi	1997 (36 ^b -40 ^a)
2/4	Erba' ve hamsüne ferîza	Hasan-ı Basrî	Vehbi Efendi	2065
3/5	Şürûtu'l-imâme	Hasan-ı Basrî	H. Mahmut Ef	1934 (53 ^b -55 ^a)
4/6	el-İstiğfârâtü'l-münkize mine'n-nâr	Hasan-ı Basrî	Reîsü'l-küttâb	1999 (337 ^a -339 ^a)
4/7	el-İstiğfârâtü'l-münkize mine'n-nâr	Hasan-ı Basrî	Reşid Efendi	498
5/8	Şerhu evrâdin hıfziyyetin	Hasan-ı Basrî	İzmirli İ. Hakkı	1507 (1 ^b -4 ^a)
6/9	Kitâbü't-tevhîd	Mâtürîdî	M. Hilmi F. Fehmi	245 (82 ^a -84 ^a)
7/10	Risâle fî mâ lâ yecûzü'l-vakfu aleyhi'l-Kur'ân	Mâtürîdî	İzmir	788 (85 ^a - ^b)
7/11	Risâle fî mâ lâ yecûzü'l-vakfu aleyhi'l-Kur'ân	Mâtürîdî	Bayezid	176116 (85 ^a -86 ^a)
7/12	Risâle fî mâ lâ yecûzü'l-vakfu aleyhi'l-Kur'ân	Mâtürîdî	Konya	3281 (51 ^a -52 ^b)
7/13	Risâle fî mâ lâ yecûzü'l-vakfu aleyhi'l-Kur'ân	Mâtürîdî	Çorum Hasan Paşa	1031/3 (65 ^a -65 ^a)
7/14	Risâle fî mâ lâ yecûzü'l-vakfu aleyhi'l-Kur'ân	Mâtürîdî	Erzurum	642/6 (102 ^a -103 ^b)
7/15	Risâle fî mâ lâ yecûzü'l-vakfu aleyhi'l-Kur'ân	Mâtürîdî	Yahya Tevfik	146 (104 ^b -107 ^a)
8/16	es-Sevâvü'l-a'zam	Semerkindî	Antalya Tekelioğlu	801 (111 ^a -114 ^b)
8/17	es-Sevâvü'l-a'zam	Semerkindî	Denizli	412 (139 ^a -141 ^a)
8/18	es-Sevâvü'l-a'zam	Semerkindî	H. Hayr Abdullah Ef.	128
8/19	es-Sevâvü'l-a'zam	Semerkindî	Ali Emiri	1189/1 (1-46)
8/20	es-Sevâvü'l-a'zam	Semerkindî	Konya	859/10 (109 ^b -132 ^b)
9/21	Kitâbü'l-hayde	Abdülaziz el-Kinânî	Mihrişah Sultan	335 ^a de (161 ^a -192 ^a)
10/22	es-Seyfü'l-meşhûr fî şerhi akîdeti Ebî Mansûr	Tâceddin es-Sübki	Şehit Ali Paşa	1637 (1 ^b -43 ^a)

Ek-2

1- Soldan 1. sütunda, soldan sağa doğru sırasıyla GAS'taki eser sayısı, dönem eserleri sayısı ve müellife ait eser sayısı verilmektedir.

2- Soldan 2. sütunda, kelim ve kelam dışı eser sayısı verilmektedir.

3- Soldan 3. sütunda bold olarak yazılan eserler kelama dair, normal fontta yazılan eserler kelam dışı eserlerdir.

4- En sağdaki sütunda ise nispetinde hata ya da şüphe bulunan eserler ile eserlerin matbu olup olmadığı ve günümüze ulaşmayan eserler belirtilmiştir.

1-EMEVİLER DEVRİ A2:139			
Numaralar	Kelâmi / G.Kelâmî	ESER İSİMLERİ	Matbu/Mahtut/Ulaşmadı
1			
HASAN-ı BASRÎ (ö. 110/728)			
1/1	1	Tefsîru'l-Kur'ân	Matbu-1
2/2	2	el-Kırâa	Ulaşmadı-1
3/3	1	Risâle fi'l-Kader	Matbu-2
4/4	3	Risâle fi fazli Mekketi'l-mükerreme	Matbu-3
5/5	4	Erba ve hamsune ferîza	Mahtut-1
6/6	5	Risâle fi't-Tekâlif	Mahtut-2
7/7	6	Şurûtu'l-imâme	Mahtut-3
8/8	7	Vasiyye/Vasiyyetu'n-nebî li-Ebî Hüreyre	Mahtut-4
9/9	8	el-İstiğfârâtü'l-münkize mine'n-nâr	Mahtut-5
10/10	9	el-Esmâu'l-İdrîsiyye	Mahtut-6
11/11	10	Risâle ilâ Halife Ömer b. Abdülaziz	Matbu-4
12/12	11	Hutbe	Matbu-5
13/13	12	el-Ehâdisü'l-müteferrika	Mahtut-7
2			
ÖMER b. ABDÜLAZİZ (ö. 101/720)			
14/1	2	er-Redd ale'l-kaderiyye	Matbu-6
3			
HASAN b. MUHAMMED b. HANEFİYYE (ö. 100/718 [?])			
15/1	3	Kitâbu'l-ircâ	Matbu-7
16/2	4	er-Redd ale'l-kaderiyye	Matbu-8
4			
GAYLÂN ed-DİMAŞKÎ (ö. 120/738 civarı)			
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
5			
VÂSİL b. ATÂ (ö. 131/748)			
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
6			
AMR b. UBEYD (ö. 144/761)			
17/1	13	Eczâu selâsemie ve sittûn (mine'l-Kurân)	Mahtut-8
18/2	5	er-Redd ale'l-kaderiyye	Ulaşmadı-2
19/3	14	Ahbâru Amr b. Ubeyd ve kelâmuhû fi'l-Kurân	Mahtut-9
7			
CEHM b. SAFVÂN (ö. 128/745-46)			
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
2-ABBASİLER DEVRİ			
2/1-EHLİ SÜNNET			
MUHAMMED B. UKKAŞE el-KİRMÂNÎ (ö. 225/840'dan sonra)			
8/1		Akîde	Matbu-9
20/1/1	6		
İBN KÜLLÂB (ö. 240/854 [?])			
9/2			
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
10/3			
KERÂBÎSÎ (ö. 248/862)			
21/2/1	7	el-Makâlât	Ulaşmadı-3
22/3/2	15	Kitâbu'l-kazâ/Edebü'l-kazâ	Ulaşmadı-4
23/4/3	16	Kitâbu'l-müdelisin	Ulaşmadı-5
11/4			
Ebû Âsım Huşays b. Asram en-Nesâî (ö. 253/867)			
24/5/1	8	Kitâbu'l-istikâme fi's-sünne ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ	Ulaşmadı-6
12/5			
SEMERKANDÎ, Muhammed b. Yemân (ö. 268/881 [?])			
25/6/1	17	Me'âlimü'd-dîn	Mahtut-10
13/6			
DÂRİMÎ, Osman b. Saîd (ö. 280/894)			
26/7/1	9	en-Nakz 'ale'l-Merîsî / er-Red 'ale'l-Merîsî	Matbu-10
27/8/2	10	er-Red 'ale'l-Cehmiyye	Matbu-11

14/7		İBNÜ'L-HADDÂD el-MAĞRİBÎ (ö. 302/915)	
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
15/8		İBN HUZEYME (ö. 311/924)	
28/09/1	11	Kitâbü't-Tevhîd ve isbâtü sıfâtî'r-rab	Matbu-12
29/10/2	18	Beyânu şe'ni'd-du'â ve tefsîri'l-ediyeti'l-mesura ani'n-nebi	Matbu-13
16/9		NESEFÎ, Mekhûl b. Fazl (ö. 318/930)	
30/11/1	19	Kitâb fi fazli sübhânellâh	Mahtut-11
31/12/2	12	er-Red 'ale'l-bida/er-Red 'alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ	Matbu-14
32/13/3	20	el-Lüeyliât	Matbu-15
17/10		EŞ'ARÎ, Ebü'l-Hasan (ö. 324/935)	
33/14/1	13	Makâlâtü'l-İslâmiyyîn	Matbu-16
34/15/2	14	el-Has 'ale'l-bahs/Risâle fi İstihsâni'l-havz fi 'ilmi'l-kelâm	Matbu-17
35/16/3	15	el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'	Matbu-18
36/17/4	16	Risâle ilâ ehli's-seğr	Matbu-19
37/18/5	17	Risâletü'l-îmân	Matbu-20
38/19/6	18	el-İbâne 'an usûli'd-diyâne	Matbu-21
39/20/7	19	el-Akîde	Mahtut-12
40/21/8	20	Kitâbu't-tevhîd	Mahtut-13
41/22/9	21	Başksız bir risale	Mahtut-14
42/23/10	22	el-Muhtezan/Tefsîru'l-Kurân ve'r-red alâ men hâlefe'l-beyân min ehli'l-ifk ve'l-buhtân	Mahtut-15
43/24/11	21	el-'Umed fi'r-ruya	Mahtut-16
18/11		MÂTÜRÎDÎ (ö. 333/944)	
44/25/1	22	Te'vilâtü'l-Kurân	Matbu-22
45/26/2	23	Kitâbu't-tevhîd	Matbu-23
46/27/3	24	el-Akîde - Kitâbu't-tevhîd	Matbu-24-Nisbet yanlış (İki ayrı risale)
47/28/4	23	Pendnâme-i Mâtürîdî / Vesâyâ ve münacât / Fevâid	Matbu-25
48/29/5	24	Risâle fîmâ lâ yecüzü'l-vakfû 'aleyhi fi'l-Kurân	Mahtut-17
19/12		HAKÎM es-SEMERKANDÎ (ö. 342/953)	
49/30/1	25	Sevâdü'l-Azam	Matbu-26
50/31/2	26	Risâle fi beyâni enne'l-îmân cüz'ün mine'l-'amel em lâ	Matbu-27
20/13		RÜSTÜFAĞNÎ (ö. 345/956)	
51/32/1	27	el-Esile ve'l-Ecvibe	Mahtut-18
21/14		Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Taberî (ö. 324/936'dan sonra)	
52/33/1	25	Tevîlü'l-âyâti'l-müşkile ve beyâniha bi'l-hucce ve'l-burhân	Mahtut-19
22/15		MALATÎ, Ebü'l-Hüseyn (ö. 377/987)	
53/34/1	28	Kitâbü't-Tenbîh ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'	Matbu-28
54/35/2	26	Erba Ebyâtin mine'l-kasîde fi'l-kırâa	Ulaşılmadı-7 (Kasidenin tamamı)
23/16		Ebu Seleme es-Semerkindî (4. Asrın 2. yarısında yaşamıştır)	
55/36/1	29	Cümelü-usûli'd-din	Matbu-29
24/17		HALÎMÎ, Ebû Abdullah (ö. 403/1012)	
56/37/1	30	el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân	Matbu-30

25/18		BÂKILLÂNÎ (ö. 403/1013)	
57/38/1	27	İ'câzû'l-Kur'ân	Matbu-31
58/39/2	31	et-Temhîd fi'r-red 'ale'l-mülhideti'l-Mu'attla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile	Matbu-32
59/40/3	32	Kitâbu'l-beyan ani'l-fark beyne'l-mu'cizât ve'l-kerâmât	Matbu-33
60/41/4	28	Menâkıbü'l-e'imme ve nakzû'l-metâ'in 'an Selefi'l-ümme	Mahtut-20
61/42/5	33	el-İnsâf fi esbâbi'l-hulâf	Matbu-34
62/43/6	29	el-İntisâr li-sıhhati nakli'l-Kurân	Matbu-35
63/44/7	34	Hidâyetü'l-müsterşidîn	Mahtut-21 (Tamamı basılmamış)
64/45/8	30	Ma'ârifü'l-ahyâr fi te'vili'l-ahbâr	Mahtut-22-Nisbet yanlış
65/46/9	35	Keşfü'l-esrâr fi'r-red 'ale'l-Bâtıniyye	Matbu-36 (Doktora tezi var)
66/47/10	36	el-İbâne 'an ibtâli mezhebi ehli'l-küfr ve'd-dalâle	Ulaşılmadı-8
67/48/11	37	el-İmâmetü'l-kebîre	Ulaşılmadı-9
68/49/12	31	Su'âlâtü ehli'r-re'y 'ani'l-ke'lâm fi'l-Kurân	Mahtut-23
26/19		İBN FÜREK (ö. 406/1015)	
69/50/1	32	Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh	Matbu-37
70/51/2	38	el-Hudûd fi'l-usûl	Matbu-38
71/52/3	33	Esmâ'ü'r-ricâl	Mahtut-24-Nispeti şüpheli
72/53/4	39	en-Nizâmî fi usûli'd-dîn	Mahtut-25-Nispeti yanlış, torunu Furekî'ye ait
73/54/5	40	Risâle fi ilmi't-tevhîd	Mahtut-26
74/55/6	34	Tefsîru'l-Kur'ân	Matbu-39
75/56/7	35	el-İbâne 'an turukî'l-kâsîdîn...	Matbu-40
76/57/8	41	Mücerredü Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî	Matbu-41
77/58/9	36	Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim	Matbu-42
78/59/10	37	el-İntikâh min ehâdisi Ebî Müslim Muhammed el-Bağdâdî	Matbu-43
27/20		Saîd b. Dâdhürmüz (hicri 5. asrın başında hayatta)	
79/60/1	38	Risâle fi fazli'l-âhira ale'd-dünyâ	Matbu-44
80/61/2	39	Risâle fi'r-ruh ve'n-nefs/Risâle fi'l-fark beyne'r-ruh ve'n-nefs ve'l-akl ve'l-ilm	Matbu-45
81/62/3	42	Risâle fi't-tevhîd	Matbu-46
28/21		ÜSTÜVÂÎ (ö. 432/1041)	
82/63/1	43	Risâle fi't-tevhîd/el-'Akîde	Matbu-47
29/22		KİNDÎ, Abdülmesîh b. İshak (III/IX. yüzyıl [?])	
83/64/1	44	Risâle Abdullah b. İsmail ilâ Abdülmesîh b. İshak el-Kindî ve reddü'l-Kindî ale'l-Hâşimî	Matbu-48-Nispeti şüpheli
2/2-MUTEZİLE			
30/1		DIRÂR b. AMR (ö. 200/815 [?])	
84/1/1	45	Kitabü't-Tahrîş	Matbu-49
31/2		ESAM, Ebû Bekir (ö. 200/816)	
85/2/1	40	Tefsîru'l-Esam	Ulaşılmadı-10
32/3		BİŞR b. MU'TEMİR (ö. 210/825)	
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
33/4		SÛMÂME b. EŞRES (ö. 213/828)	
86/3/1	46	er-Redd alâ Ebi Hanife	Ulaşılmadı-11

34/5		MUAMMER b. ABBÂD (ö. 215/830)	
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
35/6		BİŞR b. GİYÂS el-MERİSÎ (ö. 218/833)	
87/4/1	47	Kitâbü'l-Hayde	Matbu-50 Eser Abdülazîz el-Kinânî'ye aittir.
36/7		EBÛ'l-HÜZEYL el-ALLÂF (ö. 235/849-50 [?])	
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
37/8		NAZZÂM (ö. 231/845)	
88/5/1	48	Kitâbü'n-Nüket	Ulaşılmadı-12
89/6/2	49	Kitâbu't-tevhîd	Ulaşılmadı-13
90/7/3	41	Kitâbü'l-'Âlem	Ulaşılmadı-14
38/9		CA'FER b. HARB (ö. 236/850-51 [?])	
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
39/10		İSKÂFÎ, Ebû Ca'fer (ö. 240/854)	
91/8/1	50	Nakzü'l-'Osmâniyye	Matbu-51
92/9/2	42	Kitâbu'l-makâmât	Ulaşılmadı-15
40/11		VERRÂK, Ebû İsa (ö. 247/861)	
93/10/1	51	Kitâbu'l-makâlât	Ulaşılmadı-16
94/11/2	52	Kitâbu'r-Red 'ale'n-nasârâ el-kebîr	Ulaşılmadı-17
95/12/3	43	Kitâbu'l-mecâlis	Ulaşılmadı-18
41/12		İBNÛ'r-RÂVENDÎ (ö. 301/913-14 [?])	
96/13/1	53	Fâdhâtü'l-Mu'tezile	Ulaşılmadı-19
97/14/2	44	Kitâbü'd-Dâmiğ	Ulaşılmadı-20
98/15/3	54	Kitâbü'z-Zümürüd	Ulaşılmadı-21
99/16/4	45	Kitâbü't-Tâc	Ulaşılmadı-22
42/13		HAYYÂT, Ebû'l-Hüseyn (ö. 300/913 [?])	
100/17/1	55	el-İntisâr	Matbu-52
43/14		CÛBBÂÎ, Ebû Ali (ö. 303/916)	
101/18/1	46	Tefsîrû'l-Kur'ân	Ulaşılmadı-23
102/19/2	47	Müteşâbihü'l-Kur'ân	Ulaşılmadı-24
103/20/3	56	Men yükeffer ve men lâ yükeffer	Ulaşılmadı-25
104/21/4	48	Kitâbü'l-ictihâd	Ulaşılmadı-26
44/15		KÂ'BÎ (ö. 319/931)	
105/22/1	57	el-Makâlât	Matbu-53
106/23/2	49	Kitâbu kabûli'l-ahbâr ve marifetü'r-ricâl	Matbu-54
45/16		EBÛ HÂŞİM el-CÛBBÂÎ (ö. 321/933)	
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
46/17		İBN HALLÂD el-BASRÎ (ö. IV/X. yüzyılın ortaları [?])	
107/24/1	58	Şerhu'l-Usûl	Ulaşılmadı-27
47/18		EBÛ AMR el-HALLÂL (ö. IV/X. yüzyılın ortaları [?])	
108/25/1	59	er-Redd ale'l-Cebriyye ve'l-kaderiyye fi-mâ teallakû bihi min müteşâbihî'l-Kurâni'l-kerîm	Mahtut-27
48/19		Ebû İshak İbrâhim b. Ayyâş (4. Asrın 2. yarısında yaşamıştır)	
Ulaşan eseri bilinmemektedir.			
49/20		KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR (ö. 415/1025)	
109/26/1	50	Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-metâ'in	Matbu-55
110/27/2	60	Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve	Matbu-56
111/28/3	61	el-Muhît bi't-teklîf	Matbu-57
112/29/4	62	Tabakâtü'l-Mu'tezile	Matbu-58

113/30/5	51	Risâle (et-Tezkire) fi-'l-kîmiyâ	Mahtut-28
114/31/6	52	el-Emâlî fi'l-hadis	Ulaşılmadı-28
115/32/7	63	Şerhu'l-usûli'l-hamse	Matbu-59
116/33/8	64	Mes'ele fi'l-ğaybe	Mahtut-29
117/34/9	53	el-İhtilâf/en-Nihâye fi usûli'l-fikh	Mahtut-30
118/35/10	65	el-Muğnî	Matbu-60
119/36/11	54	Müteşâbihü'l-Kurân	Matbu-61
120/37/12	66	el-Muhtasar/el-Mu'temed fi usûli'd-dîn	Matbu-62
121/38/13	67	Kitâbü'd-Ders	Ulaşılmadı-29
50/21		BÜSTÎ, Ebü'l-Kâsım (ö. 420/1029 civarı)	
122/39/1	68	Keşfü esrârî'l-Bâtıniyye	Matbu-63
51/22		EBÛ REŞİD en-NİSÂBÛRÎ (hicrî V. yüzyılın ortaları)	
123/40/1	55	el-Mesâ'il fi'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn	Matbu-64
52/23		EBÛ'L-HÜSEYİN el-BASRÎ (ö. 436/1044)	
124/41/1	56	el-Mu'temed fi usûli'l-fikh	Matbu-65
125/42/2	57	Ziyâdâtü'l-Mu'temed	Matbu-66
126/43/3	58	Şerhu's-Semâ'î't-tabî'î	Matbu-67
53/24		İBN METTEVEYH (ö. V./XI. yüzyılın ortaları)	
127/44/1	59	et-Tezkire fi ahkâmî'l-cevâhir ve'l-a'râz	Matbu-68
128/45/2	69	el-Mecmû' fi'l-Muhît bi't-teklîf	Matbu-69
129/46/3	70	el-Kifâye fi ilmi'l-kelam	Ulaşılmadı-30

